modern politikus, nem feudális zsarnok - enged a közvélemény nyomásának, és kegyelmet ad Homburg hercegének.

Itt Peter Stein ismét visszavette látomásaink irányítását.

A herceg a meglepetéstől aléltan földre zuhan. Senki sem siet fölemelni vagy szerencsekívánatait kifejezni. Történelmi olajfestmény csoportosulásaként tódul-nak a kegyes Fejedelem köré, alattvalói alázattal szorongatják a felvilágosult nagy ember kezeit. Miközben a herceg még mindig a színpad előterében hever, virágokat szórnak szét örömükben.

Most úgy érezzük: ugyanott vagyunk, ahol voltunk. Úgy fejeződik be a darab, ahogyan elkezdődött. A herceg most is álomkóros, nehéz mozdulatokkal lebeg a térben. Ismét virágok hevernek a földön. Ismét fölébredt valami nehéz szorongásból, és a Fejedelem ismét nyakláncát teszi a babérkoszorúra, ismét elrendezi a görögös sálat Natalie karján, és arra indítja a lányt, hogy megkoszorúzza az imént még halálraítéltet.

Álmodott a herceg vagy ébren volt?

Korábban láttunk álmot vagy most?

Melyik a való és melyik a hamis ?

Homburg sem tudja, mi is csak sejtjük.

Most ott vagyunk, ahol az elején. Kezdődhetne minden elölről. A nagyság utáni sóvárgás, a kiábrándító ridegség, a fegyelmező kitüntetés, a sikeres tett és a méltánytalanság, az ítélet, az ébredés, a megkoszorúzás . . . és megint elölről, újra és örökre, kicsiny változtatásokkal eljátszhatnánk újra a hatalom játékait. Most azonban boldog mindenki. Ébren vagyunk tehát, és ez itt a happy end. Vállukra kapják a herceget katonatársai, és körbevonulnak vele. De amint elvonul a vállukon hordozott herceggel a kis csoport, mintha mögöttük ott heverne a herceg teste. S valóban, amint eltűntek a diadallal ünnepelt, közéjük bábosított herceggel, aki most már alkalmassá vált a Brandenburg-szerepre, használható államférfiúvá alázták, és kétségbe ejtették a meghunyászkodásig, elvették tőle egyéniségét . . . a herceg fölkel, mint egy ottfelejtett zsebkendő, ha megfújja a szél; nincs rá szükségük, az igazi Homburg hercege nem kell a Választófejedelemnek, és nem kell a barátainak sem, csak az árnyéka, a bábja: amit ők állítottak elő belőle. Homburg fölkel. Nem a báb - azt elvitték diadalmasan magukkal. Föl-kel, és dolgára indul. A hangszóróból szelíd női hang figyelmeztet Heinrich von Kleist katonatiszt-író rejtelmes, földerít-hetetlen eltűnésére a Wannsee partjánál...

CSILLAG ILONA

Blaháné

Királynőt temetünk most

1926. január 18-án, hetvenhat éves korában, fél évszázada halt meg Blaha Lujza, a legnépszerűbb magyar énekes-színész-nő.

Bár akkor már negyedszázada jóformán teljesen visszavonult a színpadtól, a napilapok a frankhamisítási per szenzációja mellett is több hasábot (a Világ egy egész kolumnát és a vezércikket) szentelnek emlékének. A január 20-i grandiózus temetéshez csak a Kossuthé és a Jókaié hasonlítható. Már kora reggel özönlött a nép; tízezrek szorongtak a Nemzeti Színház körül, amikor délután fél kettőkor Rózsahegyi Kálmán, Kiss Ferenc, Pethető Attila, Mihályffi Béla, Bartos Gyula, Uray Tivadar és Abonyi Géza vállukra emelték a koporsót, hogy elhelyezzék az előcsarnok fekete-ezüst ravatalán. Fél ötkor négyszázötven cigány zendített rá a *Kitették a holttestet* dallamára, és elindult a menet a Rákóczi úton. Az ablakokat, a háztetőket, de még a fákat is ellepi a gyászolók sokasága - olvashatjuk a tudósításokban -, a járdán feketéllő tömeget pedig lovasrendőrök kardlapozzák a kordon mögé. Földre taposott asszonyok és gyermekek jajgatnak; többször vonul-nak ki a mentők.

„Színpadi hercegek! Katonák, nép, sorakozzatok!... Királynőt temetünk most." Így búcsúzik tőle Beőthy László, az egyetlen színésztől, aki Márkus László szavai szerint „a maga halálát kétségtelenül túlélte".

És ez az igazság. Mert bálvány volt akkor már Blaha Lujza - önmaga szobra, egy nemzet eszménye, s a neve: fogalom. De milyen eszmény? Milyen fogalom?

A cigány vonójával

„S ahogy ott állott . . . egyszerre eleven, kristályos és kézzelfogható valósággá lett . . . mi voltaképpen a népdal ..." „És ez nem volt színjátszás . . . ez csak-ugyan egy nemzet lelkének föltüremlése volt ... amit csak nagy költők és nagy kijelentők tudnak - a fájdalom, amelyet a művészet megédesít." Hát lehetséges, hogy ezeket az elragadtatott szavakat a szuperkulturált és szuperízlésű Hevesi Sándor *a Hullámzó Balaton tetején* kezdetű nótára érti, ahogy Blaháné énekelte egy silány népszínműben ? Lehetséges. Mert e népies dalirodalomnak (a magyartalan és művészietlen *Hullámzó Balaton* mellett vannak sikerültebbek is : a híres *Cserebogár* nóta, *a Befútta az utat a hó, Hortobágyi pusztán* stb.) akkora kultusza volt Magyarországon, hogy ahhoz csak a 60-as évek beatőrülete fogható; azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi mégis inkább csak az ifjúságot kerítette hatalmába, míg amazt apraja-nagyja vallotta magáénak, és harsogó kommunikációs eszközök nélkül is futótűzként tudott elterjedni egy egész országban. Kodály Zoltán szerint *(Szentirmaytól Bartókig, Magyarság a zenében) a* XIX. század e népies dalirodalma élő zene volt, s olyannyira magára ismert benne az egész nemzet, hogy sokkal inkább tükörképe annak a társadalomnak, mint a magasabb rendű irodalom. Ezeket a dalokat énekelte úr és paraszt, művelt s műveletlen, ez a „dallégkör" vett körül mindenkit itt, érzékeny fülében „kitörülhetetlen nyomot" hagyván a fiatal Bartóknak éppúgy, mint Ady Endrének, aki e nóták mellett virrasztott diáktársaival a „zilahi éjszakában". *(A Zsóka búcsúzója, Fuimus, A cigány vonójával* stb. éppenséggel e cigányműdalok sírva-vigadó hangulatában és ritmusában fogantatott.)

Nos - e közkedvelt dalműsort a magyar „ájer" hullámhosszán kezdetben a vándorszínészet sugározta szét az országban, később pedig épp Blaha Lujza (a „nótás szent asszony - ahogy Ady nevezi hozzá írt versében) a népszínmű színpadán.

Valótlan műfaj

A népszínmű - ha tartja is a rokonságot a bécsi Volksstückkel és tündéries vígjátékkal - az egyetlen specifikus magyar színpadi műfaj. „ ... a magyar színpad hozta létre " - írja róla Móricz Zsigmond. Ez tény. Jó pestiesen szólva - ez van. Szeretni persze nem kell, de letagadni és takargatni sem, mint a parlagi rokont felcseperedett, úri társaságunkban, mert netán - szürcsöli a levest.

Hordoznak már népszínműelemeket az iskolai színjátszás közjátékai s a Csokonai-darabok is, mint önálló műfaj megszületésének mégis pontos dátuma van: 1843, Szigligeti: *A szökött* katonájának bemutatója a Nemzetiben. A reformkorban vagyunk: a kötéllel verbuvált Korpádi Gergely sorsában Petőfinek „a nép nevében" programja szól a színpadon; az

1847-es *A* csikósban pedig már a forradalom tépázza a kulisszarongyokat. Hívebben, mint bármi más, a népszínmű óramű pontossággal jelzi tovább is az idő változásait: a nemzeti lét puszta megőrzésének korszakában, Világos után a színpadot is megüli a csend - a forradalmi tartalmat hiába keressük a népszínmű érzelmes vagy bohózati változataiban; a kiegyezés aztán vasárnapi köntösbe bújtatva idillé varázsolja át a műfajt, mely ezzel az illuzionizmus, az önvigasztalás eszköze lesz, kollektív kábítószerélvezet, melynek mámorában egy egész nemzet akarja elhitetni önmagával, hogy forradalmát nem vesztette el, hogy 67-tel 48 eszméi kerültek ki győztesen, hogy győzött a nemzet, győzött ezzel a becsületes, romlatlan, tisztalelkű néppel, melynek gyönyörű emberpéldányai gyönyörű népviseletben, más gondjuk nem lévén, boldogan ropják a táncot, s danolnak, lám, ott fenn a színpadon. A népszínmű „sohasem volt reális, nem is akart az lenni! - mondja Hevesi Sándor. - Meseszerű volt, sőt »hazug« parasztvilág. Valótlan műfaj.. . ebből fakadnak szépségei."

Bár a legigazabb Julcsa és Rózsi is ő volt *(A szökött katona, A csikós)* mindvégig, mégis, e stilizált, idilli műfajnak, a zseniális Tóth Ede, a tehetséges Csepreghi Ferenc és tehetségtelennél tehetségtelenebb epigonjaik idealizált parasztvilágának lett jelképe a selyemviganós, karmazsincsizmás, szépséges Blaha Lujza. ez az az eszmény, ez az a fogalom, amelyet megtestesít.

Szó sincs azonban arról, amivel vádolni szokás, hogy mivel híján volt a drámai tehetségnek, a szerzők pedig testére szabták a szerepeket - ő állotta volna útját a reális parasztábrázolásnak, a népdráma fejlődésének a magyar színpadi irodalomban. Omnipotens ő sem volt azért, hogy egymaga formálta volna egy egész emberöltő színházművészeti arculatát .. . Arról van inkább szó - s ezen Blaha Lujza sehogy sem változtathatott volna - hogy egy egész emberöltőre jellemző magatartást és ízlést fejeztek ki ezek az irreális, „lakkozott" parasztdarabok, s csak stílusérzékét dicséri, hogy nem volt hajlandó rongyos gúnyában eljátszani valószerűtlenné idealizált parasztlány- és menyecskeszerepeit. Olyannyira nem ő a ludas az idillizálásban, hogy amikor a századfordulón, a tömeges kivándorlással és parasztmegmozdulásokkal szembesítve a népszínmű idilli világa hazugságban maradt, épp Blaháné az, ki a levitézlett műfaj stafétabotját az igazi parasztábrázolók, Gárdonyi és Móricz kezébe átadja *A bor* Eszter és *a Sári bíró* Sári bíróné szerepének megformálásával.

Blaha Lujza a színpadon

Rózsabokorban

„A nemzet csalogánya" 1850. szeptember 8-án mint Reindl Ludovika jött a világra, a dokumentumok szerint Rimaszombaton, s nem egy útmenti rózsabokorban, mint a köréje fonódó legendák egyike tartja. Szülei vándorszínészek, velük kóborolja be az országot, s jóformán a színpadon tanul meg járni és beszélni, de tán énekelni és táncolni még hamarabb. Mostohaapja után felvett nevén, mint Kölesi Lujza, nyolcéves korában már önálló szerepet játszik, s alig tizenhárom, amikor a „színi pályán, amelyben született", mint egyik levelében írja önmagáról, már szép sikert arat. Egy évre rá Molnár György Budai Népszínházában játszik, majd Szabadka következik; itt lesz Blaháné a Blaháné, amikor tizenhat évesen férjhez megy a húsz évvel idősebb Blaha János karmesterhez, aki négy évvel később már özvegysorban is hagyja.

1867-ben a Szabó József vezette kiváló debreceni társulathoz szerződik, s mint operettprimadonna és népszínmű-énekesnő pillanatok alatt magába bolondítja az egész várost, sőt, híre megy a fővárosba is; Paulay főrendező személyesen utazik Debrecenbe, hogy meghallgassa. 1871-ben debütál a Nemzeti Színházban, hol úgyszólván máról holnapra feledteti a feledhetetlen Hegedüsné, a huszonkét évesen elhunyt „népdalok fülemülejének" emlékét, s egykettőre az egész ország legünnepeltebb színésznője lesz.

1874-ben újra férjhez megy, ezúttal Soldos Sándor földbirtokoshoz, de hamarosan elválik tőle. Harmadik férje báró Splényi Ödön.

1875-ben a Népszínházban folytatja diadalútját, 1883-as vendégszereplésekor Bécsben rajongják körül, 1900-ban a koronás aranykereszttel, 1901-ben a nemzeti színházi örökös tagsággal tüntetik ki; még életében nevezik el róla a Blaha Lujza teret, valamint egy pesti és egy új-pesti színházat. Hatvannál több operett és száztizenhat népszínmű főszerepét játszotta el, de fellépett operában és prózai darabokban is. Leghíresebb szerepei: Finum Rózsi (Tóth Ede: *A falu rossza),* Erzsike (Csepreghi: *Sárga csikó),* Török bíróné (Csepreghi: *A piros bugyelláris),* Claire (Lecocq: *Angol asszony lánya),* Serpolette (Planquette: *A corneville-i harangok),* Hübscher Kata (Sardou: *A .tókimondó asszonyság),* Szerémy grófné (Csiky: *A nagymama).*

Lexikonokban, monográfiákban és a kackiás képeivel tarkított díszalbumokban mindez aZ adat könnyen hozzáférhető, de kevesen ismerik 1920-ban meg-jelent, *Életem naplója* című önéletírását. Igénytelen, szerény kis mű, szerzője sok sikerrel igyekszik megütni benne a népszínműi „szent együgyűség" hangját, de mindemellett roppant tanulságos és oly szórakoztató, hogy megérdemelne egy újabb kiadást. Remekbe sikerült rész a 60-as évek vándorszínészete, a „cipó- és cipő"-ínséges gyerekkor, az első pötyögések, majd a „jaj, de sovány a lelkem" kislányként aratott első sikerek a színpadon, a „csodálatos házasság" Blahával, akit még asszonyként is bácsiz, és vezetéknevén szólít, és még sok más bájos epizód. Igazi értéke a naplónak azonban, hogy - a könnyű műfaj életét tartva szem előtt - hitelesen mutatja be a kortárs vidéki, különösen pedig a debreceni színészetet, a Szigligeti vezette Nemzeti Színházat, a Népszínházat, a bécsi zenés színházakat és több mint 60 esztendő pályatársait, Klizsniktől a „majomembertől" és a Dancz testvérektől egészen Fedák Sáriig. Blahánét persze mindenki szereti, ő is mindenkit szeret, ez már így illik az ő egyéniségéhez . . . Tán csak Laborfalvy Rózára neheztel kissé, mert nem fogadja. De számára is talál mentséget - ő már ilyen, ez a „mindenkinél nagyobb művésznő" másokat se fogad... Egyet-len igazi színpadi párjának, a civilben is bőszárú parasztgatyában korzózó vadzseni Tamássy Józsefnek portréja pedig végleg meggyőzi az embert arról, ami

Blaha Lujza utolsó fényképe

már eddig is gyanús volt, hogy az egész népszínműkultusz nem más, mint a Petőfi-epigonizmus térhódítása és uralma a színpadon. Úgy látszik, ez a hígvelejű művészi irányzat egyedül itt, a színpad három dimenziójában, hús-vér színészek testmelegétől töltözik csonttal és velővel, épp ezért valamiféle viszonylagos értéket is egyedül itt képes teremteni. Es persze csak feltevés. Bizonyítása a cselekmény, a dalszövegek, a muzsika és a korabeli színjátszás elemzését követelné meg.

A legdrágább teremtés

Hogy valójában milyen színésznő volt is Blaháné - szinte lehetetlen eldönteni. A kortárs vélemények alapján egy csak a biztos : drága, kedves és aranyos..... a legdrágább teremtés ..., ki valaha az emberek gyönyörűségére a színpadon állott" - így fogalmazza ezt meg Ignotusz; „ez a drága teremtés lett volna az a sokat emlegetett magyar géniusz" - így Bródy Sándor; „báj, szépség, kedvesség ..." - így pedig Hevesi.

Azt is mindenki elismeri, hogy a zömében még mindig német ajkú főváros lakossága az ő művészetének vonzásában szokott végképpen magyar szóra. (Ezzel pedig Blaháné a magyar színjátszásnak kezdettől fogva legpozitívabb hagyományát, a magyarnyelvűségért folytatott harcot viszi tovább, sőt tetőzi be pontosan egy évszázados küzdelem után.)

De sajátos színészi kvalitásai tökéletesen elmosódnak a kor színikritikáinak ellentmondásaiban. Galamb Sándor szerint hiányzott belőle, Balassa József szerint sok is volt benne a drámaiság; Ignotuszt az bűvöli el, hogy minden szerepében bűbájos önmaga marad, másokat az, hogy szerepről szerepre változik; olyan valódi, mint „maga a népdal, ahogy a fonóban éneklik" - írja Szász Károly, Hevesi szerint meg épp azért zseniális, mert ebben az irreális műfajban nem is akar „valódi" lenni; egyesek szerint még a pikáns francia operettekben is szemérmes és ártatlan marad, ezzel szemben Beőthy Zsolt a következőket írja egyik népszínműkritikájában: „... az első csók hevének, elragadtatásának ábrázolására olyan eszközöket használt, melyek megengedhetetlenek. Utána egész hosszú, kínos perceket húzott ki a csók fiziológiai hatásának, következményeinek részletezésével."

Nehéz szatírát nem írni az akkori színikritikáról ... Bele kell nyugodnunk, sose tudjuk meg, milyen színésznő volt Blaháné. De amit tudunk, az üdvösséghez már annyi is éppen elég : mint min-den nagy színművésze e világnak, egy-szeri és utánozhatatlan egyéniség volt, és hosszú évtizedekig egy egész nemzet női eszményképét tudta megvalósítani. „Reindl Lujza, Kölesi Lujza, Soldosné, Blaháné! Egy fél évszázad öröme és boldogsága virított ezekben a nevekben." (Móricz Zsigmond)

E SZÁMUNK SZERZŐI CSILLAG

ILONA színháztörténész

FÉNYES MÁRTA a Pécsi Nemzeti Színház rendezője

FODOR GÉZA az ELTE Esztétikai Tanszékének tudományos kutatója

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ a Színházi Intézet tudományos ösztöndíjasa

KOLTAI TAMÁS újságíró, a SZÍNHÁZ munkatársa

MÁRAI BOTOND egyetemi hallgató

MOLNÁR GÁL PÉTER újságíró, a Népszabadság munkatársa

NÁNAY ISTVÁN újságíró, a Csepel munkatársa

PÁLYI ANDRÁS újságíró, a SZÍNHÁZ munkatársa

RÓNA KATALIN újságíró, a Hungarian Travel Magazine munkatársa

SAÁD KATALIN a kaposvári Csiky Gergely Színház rendezőasszisztense

SZÁNTÓ JUDIT dramaturg

SZŰCS MIKLÓS a Színházművészeti Szövetség munkatársa

TARJÁN TAMÁS az ELTE XX. századi magyar irodalmi tanszékének tanársegédje